

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Dani Rodrik αναφέρεται σ' ένα τρίλημμα μπροστά στο οποίο στέκονται με αδυναμία σήμερα τα πολιτικά συστήματα. Κατ' αυτόν, σήμερα έχουμε να επιλέξουμε ανάμεσα σε τρία αγαθά: τη δημοκρατία, την εθνική κυριαρχία και την υπερ-παγκοσμιοποίηση. Η υπερ-παγκοσμιοποίηση αποτυπώνει το νεοφιλελεύθερο ιδεώδες μιας εντελώς ανεξέλεγκτης παγκόσμιας οικονομίας. Μόνο η διαχωρισμένη από το έθνος-κράτος δημοκρατία είναι «ικανή» να ασχολείται με την παγκόσμια οικονομία. Αλλά μια παγκόσμια δημοκρατία είναι αδύνατο να επιτευχθεί. Μόνο ένα μη δημοκρατικό εθνικό κράτος είναι συμβατό με την υπερ-παγκοσμιοποίηση, επειδή αυτό ακριβώς μπορεί να διαχειρίζεται μια εθνική «κυριαρχία» που –στηριγμένη στην περιθωριοποίηση των κοινοβουλευτικών θεσμών– είναι διατεθειμένη να αποδεχθεί τη διακυβέρνηση από την αγορά και την εταιρική εξουσία. Κατά συνέπεια, μπορούμε να έχουμε δύο από αυτά μαζί, αλλά όχι και τα τρία. Αυτό τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι μπορούμε να διατηρήσουμε τη δημοκρατία περιορίζοντας αφενός τις πολιτικές αντιπροσωπευτικές φιλοδοξίες του εθνικού κράτους και προσπαθώντας αφετέρου να το χρησιμοποιήσουμε με κάποιο τρόπο για να αποφύγουμε την παγκοσμιοποίηση.¹

Απαντώντας του ο Colin Crouch θεωρεί πως υπάρχει μια εναλλακτική λύση. Αρκεί η παγκοσμιοποίηση να μην είναι «υπέρ» και να με-

1. Dani Rodrik, *The Globalization Paradox. Democracy and the Future of the World Economy*, Νέα Υόρκη & Λονδίνο: W.W. Norton, 2011.

τριαστεί μέσω ρυθμίσεων από διεθνείς οργανισμούς, οι οποίοι, αν και δεν μπορούν να είναι πλήρως δημοκρατικοί, μπορούν να υποστούν πολύ πιο δημοκρατικές πιέσεις από ό,τι σήμερα είναι κοινώς αποδεκτές. Δεν είναι εφικτό παγκόσμια όργανα όπως ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου ή το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο να εκλέγουν άμεσα κοινοβούλια, όπως το Ευρωκοινοβούλιο, αλλά μπορεί να διεξαχθεί μια δημόσια συζήτηση σχετικά με τις πολιτικές που θα ακολουθήσουν οι εθνικές κυβερνήσεις στο πλαίσιο αυτών των οργανισμών.²

Η αμηχανία που σήμερα χαρακτηρίζει τις δυνάμεις της σοσιαλδημοκρατίας –οι οποίες μετά την κρίση, αντί να κερδίζουν, έχουν ακόμη μεγαλύτερες απώλειες, ενώ ο νεοφιλελευθερισμός, αντί να χάνει, βγαίνει «πολιτικά ισχυρότερος από ποτέ»³ – έχει να κάνει με την αδυναμία της να δώσει απαντήσεις στο τρίλημμα του Rodrik. Αντί αυτού, ένα τμήμα της προσπαθεί να απαντήσει κλείνοντας το μάτι σε αντιελιτιστικές φωνές στο χώρο της ριζοσπαστικής Αριστεράς (Korbin, Sanders, ΣΥΡΙΖΑ) αναζητώντας ένα κράτος αντίπαλο της παγκοσμιοποίησης, ενώ ένα άλλο τμήμα της επιδιώκει μια μικρομεσαία απολιτική ανανέωση. Όπως όμως τονίζει ο καθηγητής Γιάννης Βούλγαρης, η λεγόμενη ριζοσπαστική Αριστερά είναι «μια Αριστερά που αναπαράγει τον παραδοσιακό αντικαπιταλιστικό και αντιπαγκοσμιοποιητικό λόγο, μέσα όμως σε ένα ιστορικό πλαίσιο που δεν περιλαμβάνει την προοπτική της Επανάστασης και της κοινωνικής ανατροπής. Μια αριστερά “ούτε-ούτε”. Ούτε επανάσταση, ούτε μεταρρύθμιση».⁴

Σήμερα, αντίθετα προς την άποψη που ισχυρίζεται ότι το πρωτείο της πολιτικής είναι αυτό που χαρακτηρίζει τη σοσιαλδημοκρατία, θεωρώ ότι αυτό είναι το Πρωτείο της Δημοκρατίας. Η σοσιαλδημοκρατία, αν γεννήθηκε ως η παράταξη του σοσια-

2. Colin Crouch, «Reversing the Globalization Backlash», <https://www.socialeurope.eu/reversing-the-globalisation-backlash>.

3. Colin Crouch, *Ο περίεργος μη θάνατος του νεοφιλελευθερισμού*, μτφ: Αλέξανδρος Κιουπκιολής, Αθήνα: Εκκρεμές, 2014, σ. 8.

4. Γιάννης Βούλγαρης, «Η αβέβαιη αντεπίθεση», *Τα Νέα* 05-05-2017.

λισμού, μετασηματίστηκε σε παράταξη του πρωτείου της δημοκρατίας ακολουθώντας μια πορεία που ξεκίνησε από τους Bernstein και Jaugès, πέρασε από τις υπέροχες επεξεργασίες των σουηδών σοσιαλδημοκρατών (Hjalmar Branting και Per Albin Hanson) της περιόδου 1904-1940 και κατέληξε να ολοκληρωθεί στο γερμανικό Μπαντ Γκόντεσμπεργκ ως η παράταξη που πρεσβεύει ότι καμία κοινωνική δημοκρατία δεν μπορεί να υπάρξει εκεί όπου απουσιάζει η πολιτική δημοκρατία.

Το παρόν βιβλίο επιδιώκει να τεκμηριώσει αυτή τη θέση. Εφόσον αυτό το πρωτείο ισχύει, είναι αυτονόητο ότι οι πολιτικές της οφείλουν να επικεντρώνονται στην υπεράσπιση της δημοκρατίας έναντι του αυταρχισμού και της αντιδημοκρατίας. Αν και η πρόοδος (κεφάλαιο πρώτο, 1.3) αποτελεί μια από τις κεντρικές αξίες της σοσιαλδημοκρατίας, το δίλημμα πρόοδος ή συντήρηση είναι δευτερεύον σε σχέση με το δίλημμα δημοκρατία ή αυταρχισμοί. Η δημοκρατία είναι η εγκάρσια γραμμή που διασχίζει όλες τις αξίες και αρχές της σοσιαλδημοκρατίας.

Μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, την επιτάχυνση των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης, την κρίση του χρηματοπιστωτικού συστήματος το 2008, τις τεκτονικές αλλαγές στα παραγωγικά συστήματα, έχουμε εισέλθει σε εποχές αμφισβήτησης του ρόλου της πολιτικής και της δημοκρατίας και κυριαρχίας της μεταδημοκρατίας. Μόνο η ενίσχυση του Πρωτείου της Δημοκρατίας μπορεί να αποτρέψει την κυριαρχία μιας μεταδημοκρατίας των λαϊκιστών και των αντιπολιτικών. Η επιστροφή σ' αυτό το πρωτείο είναι απαραίτητη, αν θέλουμε να αποτραπεί η κυριαρχία των ακροδεξιών αξιών. Η σοσιαλδημοκρατία, όμως, οφείλει να καταθέσει νέες προτάσεις για τη διατήρηση αυτού του πρωτείου. Δεν χρειάζεται μια μετασοσιαλδημοκρατία, αλλά μια σοσιαλδημοκρατία μετά τη σημερινή σοσιαλδημοκρατία, η οποία θα καταθέσει προτάσεις για την επαναφορά του Πρωτείου της Δημοκρατίας από το εθνοκρατικό του πλαίσιο λειτουργίας σ' αυτό μιας παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας.

Όπως γλαφυρότατα γράφει η Βάσω Κιντή, «η εποχή της μετα-αλήθειας και των μετα-γεγονότων είναι μια θάλασσα γνωμών, η μία δίπλα ή απέναντι στην άλλη, αληθείς και ψευδείς, σοβαρές και ανόητες αδιάκριτα, που φουσκώνουν ανάλογα με την ισχύ, χωρίς μέριμνα για εγκυρότητα. Μια υπόσχεση ισότητας και δημοκρατίας έδωσε τη θέση της στο θόρυβο και στη χειραγώγηση. Καιρός να αναζητήσουμε και να υποστηρίξουμε όχι μόνο στην πολιτική αλλά και στη θεωρία την εγκυρότητα και την υπευθυνότητα»⁵. Η θέση μου για τη σοσιαλδημοκρατία μετά τη σοσιαλδημοκρατία βρίσκεται στον αντίποδα «της μετα-αλήθειας και των μετα-γεγονότων». Δεν σημαίνει μετα-σοσιαλδημοκρατία με την έννοια της post-socialdemocracy, αλλά με την έννοια μιας after-socialdemocracy. Δεν σημαίνει κάτι που θα έρθει μετά τη σοσιαλδημοκρατία, αλλά μια σοσιαλδημοκρατία που θα έρθει μετά την ξεπερασμένη σημερινή.

Σ' αυτό το βιβλίο δεν επιδιώκω να επιχειρηματολογήσω υπέρ της κοινοτοπίας για το τέλος της σοσιαλδημοκρατίας, ούτε όμως να χρησιμοποιήσω «ενέσεις» του τύπου «η σοσιαλδημοκρατία ποτέ δεν πεθαίνει». Η σοσιαλδημοκρατία ως φορέας της εθνοκρατικής κυριαρχίας έχει τελειώσει, αλλά ως φορέας της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας μόλις τώρα αρχίζει. Πιο σωστά και με μεγαλύτερη ακρίβεια, αν δεν αρχίσει τώρα ως δύναμη της παγκοσμιοποίησης, τότε όντως θα έχει πεθάνει.

Από το 2003 ο καθηγητής Τάσος Γιαννίτσης διαπίστωνε πράγματα που σήμερα έχουν οξυνθεί πάρα πολύ περισσότερο. «Η σοσιαλιστική δημοκρατική ιδεολογία σήμερα στην Ευρώπη έχει να επιλέξει ανάμεσα στον αργό εκφυλισμό και στη ρήξη με τα ταμπού μέσα στα οποία κινδυνεύει να παγιδευτεί. Αντιμέτωπη με την παγκοσμιοποίηση, με ραγδαίες ανατροπές και νέα προβλήματα, γλιστράει στο να ετερο-προσδιορίζεται από τις καταστάσεις, αντί να αυτο-προσδιορίζεται. Η ιδεολογική και πολιτική αυτο-ανανέωσή της είναι αδύναμη στο να παράγει ισχυρές νέες πολιτικές απαντήσεις

5. Βάσω Κιντή, «Μετα-αλήθεια και μετα-γεγονότα», *Το Βήμα*, 14-01-2017.

με μαζική πειστικότητα».⁶ Δεκαέξι χρόνια αργότερα, το πρόβλημα του ετεροπροσδιορισμού της είναι ακόμη πιο οξυμένο.

Η σοσιαλδημοκρατία δεν θα ανακάμψει, αν αναζητήσει λύσεις σε πράγματα που δεν την εκπροσωπούν και δεν την εκφράζουν. Αλλά δεν θα ανακάμψει κι αν αναζητήσει τον δήθεν παλιό αριστερό εαυτό της ή την αριστερή ταυτότητά της. Για να ανακάμψει, πρέπει να διαβάσει με νέο τρόπο την πραγματικότητα, αλλά και να μην ξεχάσει τις επιτυχίες της. Η σοσιαλδημοκρατία σήμερα πληρώνει για τις επιτυχίες της κι όχι για τις αποτυχίες της. Αλλά δεν θα μπορέσει να έχει ξανά επιτυχίες, αν επιμείνει σ' αυτές και δεν αναζητήσει νέες. Αυτό το βιβλίο διαπραγματεύεται τις επιτυχίες της σοσιαλδημοκρατίας, όχι για να την προτρέψει «να θυμηθεί τον παλιό καλό εαυτό και να επιστρέψει σ' αυτόν», αλλά για να αναδείξει την προτεραιότητα της εσωτερικής κίνησης και αλλαγής που τη συνόδευε σ' όλη της την ιστορία, όχι για να την εγκλωβίσει στον κόσμο του έθνους-κράτους, όπου και αυτή κατέγραψε αυτές τις επιτυχίες, αλλά για να αναδείξει τη σημασία της αναζήτησης της νέας ταυτότητάς της στον παγκοσμιοποιημένο κόσμο.

Ερμηνεύοντας εδώ τα προβλήματα της εκλογικής αλλά και της ιδεολογικής κατάρρευσης της σοσιαλδημοκρατίας ως αποτέλεσμα της μετάβασης από τις εθνοκεντρικές οικονομίες σ' αυτές της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, διαπιστώνοντας την αντίθεση μεταξύ της παγκοσμιοποίησης των επιχειρήσεων, των τραπεζών και όλων των οικονομικών συνιστωσών από τη μια και τον εγκλωβισμό των πολιτικών θεσμών (κόμματα, συνδικάτα, πολιτικά συστήματα) σε εθνοκρατικό πλαίσιο, θεωρώ ότι η λύση δεν βρίσκεται στην επιστροφή στο κράτος-έθνος αλλά στη φυγή προς τα εμπρός. Πράγμα που σημαίνει αναζήτηση θεσμών λαϊκής κυριαρχίας σε παγκόσμιο επίπεδο.

Κατά την άποψη του Γιάννη Παπαδόπουλου, καθηγητή δημόσιας πολιτικής στο Πανεπιστήμιο της Λωζάννης, «το μοντέλο δημο-

6. Τάσος Γιαννίτσης, «Σοσιαλισμός και ευρωπαϊκή προοπτική», *Τα Νέα*, 11-5-2003.

κρατίας που βασίζεται στον ρόλο των πολιτικών κομμάτων και των αντιπροσωπευτικών θεσμών δεν περιγράφει πλέον επαρκώς τα πολιτικά μας συστήματα»⁷ και χρειάζεται να ενισχυθούν οι παγκόσμιοι θεσμοί λογοδοσίας που σήμερα η μονομέρειά τους και οι αδυναμίες τους τροφοδοτούν τη λαϊκίστικη άρνηση της παγκοσμιοποίησης. Αλλά, όπως και να το κάνουμε, από την άλλη, και κατά τον φιλόσοφο καθηγητή Κωνσταντίνο Παπαγεωργίου, σήμερα «οι κλασικές συνηγορίες υπέρ του έθνους δεν μπορούν να σταθούν νομιμοποιητικά γιατί ουσιαστικά βασίζονται σε ένα επιχείρημα ιστορικής αριστοκρατίας».⁸ Η σοσιαλδημοκρατία καλείται να αντιληφθεί, για μια ακόμη φορά, πως η πραγματικότητα άλλαξε και πρέπει να αλλάξει και η ίδια. Όχι να επιστρέψει στα παλιά. Γιατί ακριβώς η κίνηση και όχι ο σκοπός είναι η σοσιαλδημοκρατία. Ίσως, πιο σωστά, η κίνηση είναι απαραίτητη για την επίτευξη των σκοπών της.

Σήμερα βιώνουμε εξελίξεις που έχουν φέρει στο προσκήνιο τρία εκ πρώτης όψεως διαφορετικά φαινόμενα. Της μεταδημοκρατίας, της ανελεύθερης δημοκρατίας και του κοινωνικού αυτοματισμού ενός αντιδημοκρατικού «φιλελευθερισμού». Θεωρώ ότι και τα τρία αυτά φαινόμενα εκφράζουν την ίδια τάση, την άρνηση της δημοκρατίας, όπως την ξέραμε ως τώρα. Το σοσιαλδημοκρατικό Πρωτείο της Δημοκρατίας οφείλει να βρει απαντήσεις στην κυριαρχία αυτών των τριών φαινομένων, που κατά τη γνώμη μου συνυπάρχουν και αλληλοσυμπληρώνονται στην ίδια ιστορική περίοδο. Αυτές οι εξελίξεις σηματοδοτούν την ανάγκη επεξεργασμένων στρατηγικών που θα ορίζουν τη μετάβαση από την εθνοκεντρική σοσιαλδημοκρατία του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα και των αρχών του 21ου στην παγκοσμιοποιημένη σοσιαλδημοκρατία. Κι αν ορισμένοι σπεύδουν να ισχυριστούν ότι η παγκοσμιοποίηση με την έλευση του Τραμπ

7. Γιάννης Παπαδόπουλος, *Οι δημοκρατίες σε κρίση; Πολιτική και διακυβέρνηση*, Αθήνα: Επίκεντρο, 2018, σ. 13.

8. Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, *Πόλεμος και δικαιοσύνη*, Αθήνα: Πόλις, 2008, σ. 361.

στις ΗΠΑ και των ακροδεξιών στην Ευρώπη έχει τελειώσει, θεωρώ ότι ακριβώς η παγκοσμιοποιημένη σοσιαλδημοκρατία καλείται να τη «διασώσει» και συνάμα να την αλλάξει.

Σ' αυτό το βιβλίο δεν θα σταθώ σε λεπτομερείς ιστορικές αναφορές, αν και η ιστορία της σοσιαλδημοκρατίας αποτελεί συστατικό στοιχείο του, ειδικά στο τρίτο κεφάλαιο με τίτλο «Από τη Βαϊμάρη μέσω Σουηδίας στο Μπαντ Γκόντεσπεργκ». Θα επιμείνω ακριβώς σ' αυτές τις στιγμές της ιστορικής σοσιαλδημοκρατίας που θεωρώ πιο κρίσιμες για τη διαχρονική συγκρότησή της. Θα επιμείνω όμως και στις φιλοσοφικές και πολιτικές της αρχές και βάσεις: στο πρώτο κεφάλαιο «Τρεις φιλοσοφικές πηγές της σοσιαλδημοκρατίας» και στο πέμπτο κεφάλαιο «Πολιτικές και πρακτικές αρχές της μεταπολεμικής σοσιαλδημοκρατίας». Γιατί αυτές και μόνο αυτές αποδεικνύουν το αξίωμα του Tony Judt πως «η σοσιαλδημοκρατία ήταν μάλλον τρόπος ζωής, παρά πολιτική επιλογή».⁹

Σήμερα αυτός ο τρόπος ζωής τίθεται εν αμφιβόλω, αφού αμφισβητείται ο πυρήνας του, που είναι το ότι «σπουδαία ανακάλυψη της πρόσφατης ιστορικής και ανθρωπολογικής έρευνας αποτελεί το γεγονός ότι, κατά κανόνα, η ανθρώπινη οικονομία θεμελιώνεται στις κοινωνικές σχέσεις: ο άνθρωπος δεν δρα για να διασφαλίσει το ατομικό του συμφέρον στην κατοχή υλικών αγαθών· δρα για να διασφαλίσει την κοινωνική του υπόσταση, τις κοινωνικές του κατακτήσεις, τις φιλοδοξίες».¹⁰ Η οικονομική και κοινωνική κρίση που έχει ξεσπάσει σε παγκόσμιο επίπεδο δείχνει πως ο αυριανός κόσμος δεν μπορεί να είναι ίδιος με τον σημερινό. Αντί όμως αυτή η διαπίστωση να ενεργοποιήσει τους μηχανισμούς της κριτικής σκέψης της παγκόσμιας σοσιαλδημοκρατίας, την έχει οδηγήσει σε αναδίπλωση σε ξεπερασμένες συνταγές.

9. Tony Judt, *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο*, μτφ: Νικηφόρος Σταματάκης - Ελένη Αστερίου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2012, σ. 363.

10. Karl Polanyi, *The Great Transformation*, Νέα Υόρκη: Beacon Press, 1957, σ. 47, [ελλ. έκδ.: *Ο μεγάλος μετασχηματισμός*, μτφ: Κώστας Γαγανάκης, Θεσσαλονίκη: Νησίδες, 2001, σ. 48].

Το μεγάλο πρόβλημα της σημερινής σοσιαλδημοκρατίας είναι η απολιτικοποίηση του λόγου της. Το τοπίο της εκλογικής ήττας της συνθέτουν η ευκολία των διλημμάτων που θέτει και η αδυναμία της να ερμηνεύσει νέα κοινωνικά φαινόμενα, όπως είναι η χαλαρότητα και η ανασύνθεση των ταξικών και επαγγελματικών ταυτοτήτων. Χωρίς αυτό να σημαίνει πως υποστηρίζω εδώ μια άλλη επιδερμική άποψη που ισχυρίζεται ότι σήμερα δεν υπάρχουν ταξικές και επαγγελματικές ταυτότητες και διαφορές. Με λίγα λόγια, η αποτυχία της σοσιαλδημοκρατίας προβάλλει στο φόντο της αδιαφορίας ή της ανικανότητάς της να προωθήσει πολιτικές προάσπισης του γενικού καλού, όπως αυτό παρουσιάζεται σήμερα με τις νέες ταξικές, κοινωνικές και πολιτισμικές ταυτότητες.

Κάτι ακόμη. Η σοσιαλδημοκρατία στο μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας συγκλονιζόταν από το πάθος για την κίνηση στο χώρο των ιδεών. Όπως υποστηρίζει ο καθηγητής Ξενοφών Κοντιάδης, αυτή «είναι μια ιδέα σε κίνηση».¹¹ Σήμερα όμως δείχνει αδιάφορη απέναντι στους όρκους που έχει δώσει στην κοινωνία της γνώσης. Δείχνει να μην κατανοεί το προφανές της αλλαγής των όρων και έτσι αποκαλύπτει πολλές από τις αντικειμενικές της δυσκολίες και τις υποκειμενικές της αδυναμίες.

Αυτό το βιβλίο ξεκινά με πέντε μύθους για τη σοσιαλδημοκρατία (Εισαγωγή) και καταλήγει σε πέντε προκλήσεις για αυτήν (όγδοο κεφάλαιο, «Σοσιαλδημοκρατία μετά ή Μετασοσιαλδημοκρατία;»). Μύθοι και προκλήσεις αποτελούν τον καμβά πάνω στον οποίο είναι στημένη αυτή εδώ η εργασία. Θέλω να πιστεύω, και οι προοπτικές της «σοσιαλδημοκρατίας μετά τη σοσιαλδημοκρατία».

Όσον αφορά τους μύθους, ο πρώτος υποστηρίζει ότι σοσιαλδημοκρατία σημαίνει σοσιαλισμός και δημοκρατία. Είναι αλήθεια πως με αυτό το πρόταγμα γεννήθηκε. Σ' ένα μεγάλο διάστημα σχεδόν 70 ετών (Ερφούρτη 1891 – Μπαντ Γκόντεσμπεργκ 1959) η σο-

11. Ξενοφών Κοντιάδης, *Η σοσιαλδημοκρατία σήμερα*, Αθήνα: Πόλις, 2017, σ. 13.

σιαλδημοκρατία πέρασε από την πεποίθηση πως υπάρχει ένα ξεχωριστό πολιτικό σύστημα που λέγεται σοσιαλισμός, ο οποίος πρέπει να είναι και δημοκρατικός, στην πεποίθηση πως το μόνο απτό είναι ο καπιταλισμός, ο οποίος όμως μπορεί να είναι δημοκρατικός, αν τον «μπολιάσουμε» με σοσιαλιστικά στοιχεία.

Έχει δίκιο η Sheri Berman όταν τονίζει ότι στόχος των σοσιαλδημοκρατών «δεν ήταν απλώς να δημιουργήσουν έναν “ευγενέστερο καπιταλισμό”, αλλά έναν κόσμο στον οποίο οι επιπτώσεις της λειτουργίας των αγορών στην κοινωνική και πολιτική ζωή των ανθρώπων θα περιορίζονταν στο ελάχιστο δυνατόν».¹² Δεν έχει όμως δίκιο, όπως θα δούμε πολλές φορές παρακάτω, όταν ταυτίζει τη σοσιαλδημοκρατία με το πρωτείο της πολιτικής. Αυτή η λανθασμένη της εκτίμηση την οδηγεί στο συμπέρασμα πως η σοσιαλδημοκρατία είχε δύο κοινά σημεία με το φασισμό και τον εθνικοσοσιαλισμό. Αυτά αφορούσαν την κοινή πεποίθηση των τριών τόσο διαφορετικών ιδεολογικών και πολιτικών ρευμάτων ότι η πολιτική και ο κοινοτισμός είχαν το πρωτείο έναντι της οικονομίας και του ατομισμού ή του φιλελευθερισμού. Και στα δύο κάνει λάθος. Η σοσιαλδημοκρατία προώθησε εξ αρχής την ελεύθερη ατομικότητα (φιλελευθερισμός) έναντι του κοινοτισμού. Ενώ ο φασισμός δεν πρέσβευε το πρωτείο της πολιτικής, αλλά αυτό του εθνικισμού, και βεβαίως μείζονες εχθροί του ήταν ο Διαφωτισμός και η αυτόνομη ελεύθερη ατομικότητα.

Η σοσιαλδημοκρατία γνώριζε πολύ καλά αυτό που υποστηρίζει ο Charles Taylor, ότι δηλαδή ο καπιταλισμός έχει την τάση να ελέγχει τη δημοκρατία.¹³ Με βάση αυτή τη γνώση, σοσιαλδημοκρατία από μια στιγμή και ύστερα δεν σήμαινε δημοκρατικός σοσιαλισμός, όπως υποστηρίζουν πολλοί στα καθ' ημάς, αλλά καπιταλισμός με δημοκρα-

12. Sheri Berman, *Το πρωτείο της πολιτικής*, μτφ: Ελένη Αστερίου, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2012, σ. 448.

13. Charles Taylor, *Δυσανεξίες της νεωτερικότητας*, μτφ: Μιχάλης Πάγκαλος, Αθήνα: Εκκρεμές, 2006.

τία. Στόχος της σοσιαλδημοκρατίας δεν ήταν πλέον ο δημοκρατικός σοσιαλισμός, αλλά ο δημοκρατικός, με κοινωνικές δεσμεύσεις, καπιταλισμός.

Αυτή η θέση δεν προέκυψε αυτομάτως, από τη μια μέρα στην άλλη. Ήταν αποτέλεσμα μιας μακράς και επίμονης διαδικασίας αλλαγών και αυτομεταρρυθμίσεων στο σώμα της σοσιαλδημοκρατίας, με έντονες διαμάχες και αντιθέσεις, όπως θα επιχειρήσω να καταδείξω. Η Sheri Berman στη μελέτη της πέντε ιστορικών παραδειγμάτων συγκρότησης της σοσιαλδημοκρατίας σε Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία, Αυστρία και Σουηδία, εντοπίζει στην αρχική αμφισβήτηση του ορθόδοξου μαρξισμού το υπόβαθρο και τα θεμέλιά της. Αυτή η αμφισβήτηση του μαρξισμού αποτελεί την πράξη γέννησης της σοσιαλδημοκρατίας. Μέχρι εδώ, όλα σωστά. Μια πράξη όμως που δεν ήταν στιγμιαία. Γιατί σοσιαλδημοκρατία πριν και πάνω απ' όλα σημαίνει διαρκής αυτομετασχηματισμός και αυτοαμφισβήτηση. Ενίοτε και αυτοσαρκασμός.

Στις αρχές του 20ού αιώνα οι σοσιαλδημοκράτες πίστευαν ακόμη πως ο σοσιαλισμός είναι ένα άστρο που στο πέρασμά του η ανθρωπότητα κάνει μια ευχή για την επί γης πραγματοποίηση αυτού του ονείρου. Όπως όμως θα δούμε, η αμφισβήτηση αυτού του άστρου είναι μια μακρά διαδικασία που ξεκινά στην Ερφούρτη το 1891 και ολοκληρώνεται στο Μπαντ Γκόντεσπεργκ το 1959. Αν και κατά πολλούς αυτή η ολοκλήρωση φτάνει μέχρι το 1996, οπότε οι βρετανοί Εργατικοί κατήργησαν το επίμαχο άρθρο 4 του καταστατικού τους, το οποίο δέσμευε το κόμμα υπέρ των κρατικοποιήσεων. Σήμερα ο ηγέτης των βρετανών Εργατικών Τζέρεμι Κόρμπιν γυρνά το κόμμα του όχι στο 1996, αλλά στο 1891.

Έτσι, οι σοσιαλδημοκράτες, ακολουθώντας μια μακρά πορεία συγκλίσεων και αποκλίσεων, συμφωνιών και διαφωνιών, κατανόησαν πως:

- Πρώτον, ο σοσιαλισμός δεν είναι ένα μοντέλο κοινωνικής διαχείρισης ή επανάστασης, αλλά είναι πρωτίστως ένα ζήτημα.

Είναι το περίφημο κοινωνικό ζήτημα που αφορά το πρόβλημα της κοινωνικής ανισότητας, της κοινωνικής δικαιοσύνης και της δημιουργίας προϋποθέσεων για την ολόπλευρη ανάπτυξη του αυτόνομου και ανεξάρτητου ατόμου.

- Δεύτερον, αν το πρόβλημα είναι η υπέρβαση των κοινωνικών ανισοτήτων και η καταπολέμηση της κοινωνικής αδικίας, τότε σ' αυτό το ζήτημα δεν υπάρχει μόνο μια απάντηση. Αν πάλι οι απαντήσεις στο ερώτημα είναι πολλαπλές, τότε δεν υπάρχει ένας σοσιαλισμός, αλλά πολλοί και πάρα πολύ διαφορετικοί μεταξύ τους, όπως ο σοσιαλδημοκρατικός, ο μαρξιστικός, ο μπολσεβικο-κομμουνιστικός, ο προντονικός, ο ρεπουμπλικανικός σοσιαλισμός και πολλοί άλλοι.
- Τρίτον, ο σοσιαλισμός δεν είναι «πράγμα» που είτε το κατέχεις είτε δεν το κατέχεις. Ο σοσιαλισμός είναι μια σύνθετη κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα, η οποία ποτέ δεν βρίσκεται σε καθαρή μορφή. Κανένα κοινωνικό περιβάλλον και σύστημα δεν αναπτύσσεται σε συνθήκες καθαρότητας. Στο όνομα της ριζοσπαστικότητας και του καθαρού και ανόθευτου σοσιαλιστικού μέλλοντος επιχειρούν αρκετοί να αμφισβητήσουν τον αριστερό χαρακτήρα της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας. Αν όμως το κύριο είναι η βελτίωση των συνθηκών εντός των οποίων δημιουργεί και αναπτύσσεται ο άνθρωπος, τότε πουθενά αλλού δεν υπήρξε καλύτερος «σοσιαλισμός» απ' αυτό το μοντέλο του μεταπολεμικού ευρωπαϊκού καπιταλιστικού κράτους και της σημερινής Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ο σοσιαλισμός που κατανοεί πως το κοινωνικό ζήτημα δεν επιλύεται, αλλά συνεχώς τίθεται με όρους υπεράσπισης του συλλογικού συμφέροντος και της ατομικής αυτοτέλειας και αυτονομίας, ο σοσιαλισμός που απορρίπτει την αιτιοκρατία στην πολιτική δράση, εμμένει στην αναγκαιότητα της υπεράσπισης των μεταρρυθμίσεων έναντι της επαναστατικής βίας, αντιτίθεται στην ουτοπία της υπόδειξης συγκεκριμένων κοινωνικών δεσμεύσεων και στην απολυτοποίηση

ενός ιδεώδους κοινωνικού μοντέλου, αυτός ο σοσιαλισμός –ένας εκ των πολλών– είναι ουσιαστικά ένας δημοκρατικός και κοινωνικός καπιταλισμός. Μέχρι το κοινωνικό γίγνεσθαι αυτό καθαυτό και όχι το κόμμα και οι «ιστορικές νομοτέλειες» να (ή αν) γεννήσει κάτι άλλο πέρα από αυτόν τον καπιταλισμό.

Ο δεύτερος μύθος θέλει τη σοσιαλδημοκρατία να ανήκει στο Κέντρο. Φυσικό φαίνεται, σε μια χώρα που για πάρα πολλούς, δυστυχώς, Αριστερά σημαίνει βερμπαλισμός και λαϊκισμός, αντίσταση κατά των αλλαγών και των μεταρρυθμίσεων, κάποιοι να πιστεύουν ότι η σοσιαλδημοκρατία, αφού δεν έχει αυτά τα χαρακτηριστικά, δεν μπορεί παρά να ανήκει στο Κέντρο. Βεβαίως, αν θέλουμε να μιλάμε σοβαρά, στην Ευρώπη η σοσιαλδημοκρατία πάντοτε αυτοπροσδιοριζόταν και γινόταν δεκτή ως Αριστερά. Ήταν όμως πάντα ο χώρος που επιδίωκε να ασκεί αριστερές πολιτικές στα κέντρα των κοινωνιών. Η σοσιαλδημοκρατία με το κράτος δικαίου και πρόνοιας που οικοδόμησε πέτυχε να εξασφαλίσει το καλύτερο βιοτικό επίπεδο και την καλύτερη ποιότητα ζωής, που έχει γνωρίσει μέχρι σήμερα η ανθρωπότητα.

Η σοσιαλδημοκρατία είναι σαν αυτά τα μεγάλα θαλασσινά κύματα που σκάνε πάνω στα βράχια της σκληρής πραγματικότητας και συνεχώς αλλά αργά τη μετασχηματίζουν. Λίγο λίγο, αλλά σε βάθος. Όπως η ροή των ποταμών, έτσι και τα κύματα της θάλασσας δεν είναι ποτέ τα ίδια. Είναι κύματα γενεών που έρχονται με ορμή και μετά δίνουν τη θέση τους σ' άλλα νεότερα. Αλλά και αυτά τα βράχια (η πραγματικότητα) δεν είναι ποτέ ίδια. Διαβρώνονται και αυτά. Η πραγματικότητά τους είναι πάντοτε νέα, πάντοτε άλλη από την προηγούμενή της.

Ο τρίτος μύθος επιμένει ότι σήμερα χρειαζόμαστε μια αριστερή σοσιαλδημοκρατία. Εδώ έχουμε σκεπτικό παρόμοιο με τον δεύτερο μύθο, μόνο με αντίθετο πρόσημο. Η σοσιαλδημοκρατία δεν είναι αρκούτσως αριστερή, και για να διασωθεί, πρέπει να γίνει πιο αριστερή. Αγνοία μήτηρ πάσης κακίας; Αγνοία ή μη, εδώ υπάρχει κάτι χειρότερο. Σκοπιμότητα. Η «αριστερή» ή η ριζοσπαστική σοσιαλδη-

μοκρατία είναι είτε εφεύρεση κάποιων όψιμων ελλήνων σοσιαλδημοκρατών, που επειδή σύρθηκαν στα πολιτικά τους γεράματα στη σοσιαλδημοκρατία, την οποία μέχρι πρότινος εξοβέλιζαν στο νεοφιλελεύθερο πυρ το εξώτερον, σήμερα δεν μπορούν να προσχωρήσουν σ' αυτήν, μη βάζοντας μπροστά της και τον επιθετικό προσδιορισμό «αριστερή». Είτε πάλι είναι εφεύρεση σημερινών ευρωπαϊών «αβαθών υποστηρικτών» της σοσιαλδημοκρατίας, οι οποίοι ανακαλύπτουν σε φαινόμενα όπως ο ΣΥΡΙΖΑ ένα σωσίβιο σωτηρίας τους από τις συνεχείς ήττες τους. Βεβαίως και ο μύθος της σοσιαλδημοκρατίας ως «Κέντρου» και αυτός της «αριστερής σοσιαλδημοκρατίας» δεν ακυρώνουν την ύπαρξη αριστερών, κεντρώων και δεξιών ρευμάτων εντός της. Όλη η ιστορία της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας είναι μια αέναη σύγκρουση αυτών των τριών ρευμάτων. Θα το δούμε αυτό παρακάτω.

Δεν θα έχουμε καταλάβει τίποτα από το τι είναι η σοσιαλδημοκρατική παράταξη αν δεν συνειδητοποιήσουμε ότι σ' αυτήν είναι ξένα τα οράματα κάποιων μελλοντικών κοινωνιών που όλοι θα ζουν σαν στον Παράδεισο. Η σοσιαλδημοκρατία αποτελεί την πλούσια σε τάσεις παράταξη που θέτει ως προτεραιότητά της τη μεταρρύθμιση του παρόντος και όχι του μέλλοντος. Είναι η παράταξη των διαρκών μετασχηματισμών του εαυτού της και της κοινωνίας. Κατά τον Judt, είναι η παράταξη που επιδιώκει να κάνει την καθημερινή ζωή των ανθρώπων πιο αξιοπρεπή.

Ο τέταρτος μύθος παρουσιάζεται ως κάτι το αυτονόητο και υποστηρίζει ότι στρατηγικός αντίπαλος της σοσιαλδημοκρατίας ήταν πάντα η συντήρηση, η Δεξιά και ο νεοφιλελευθερισμός. Τα πράγματα όμως είναι πολύ πιο σύνθετα. Ο Jean Pisani-Ferry ισχυρίζεται ότι, ενώ ανέκαθεν η πολιτική της Ευρώπης διαρθρωνόταν με βάση τη διάκριση Αριστερά-Δεξιά, σε αρκετές χώρες σήμερα αυτή δεν χαρακτηρίζει την πολιτική σκηνή.¹⁴ Είναι αλήθεια πως θα δυσκολευτεί ιδιαίτερα κανείς, αν ψάξει σήμερα να βρει μεγάλες

14. Jean Pisani-Ferry, «Πολιτική αναδιάταξη;», *Τα Νέα*, 12-09-2018.

προγραμματικές διαφορές μεταξύ των πάλαι ποτέ δύο πανίσχυρων πολιτικών και κοινωνικών πόλων: της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας και της Κεντροδεξιάς.

Ας δούμε τα πράγματα λίγο πιο ψύχραιμα και ίσως βαθύτερα. Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όλες οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις ανέλαβαν την ευθύνη διαχείρισης της οικονομίας και ελέγχου της κοινωνίας. Αυτή η ευθύνη έγινε κοινός τόπος και μετά τον πόλεμο. Τα σοσιαλδημοκρατικά και κεντροδεξιά μοντέλα που στήθηκαν στη μεταπολεμική Ευρώπη την εποχή της αφθονίας (1953-1971) αλλά και στις κείνσιανές ΗΠΑ, στηρίζονταν στο τρίπτυχο «υψηλές δαπάνες, προοδευτική φορολογία και λελογισμένες αυξήσεις μισθών», που αναπτυσσόταν στο πλαίσιο των εθνικών οικονομιών. Την ίδια περίοδο υπήρξε και ένα άλλο τρίπτυχο: «χρήματα, ανάπτυξη, εμπόριο», το οποίο αφορούσε τις οικονομικές σχέσεις μεταξύ αυτών των εθνών. Η διεθνής διαχείριση του δεύτερου τρίπτυχου υποτίθεται πώς θα αποτελούσε το θεμέλιο πάνω στο οποίο θα βασιζόταν η μεταπολεμική οικονομία και θα δημιουργούνταν ένας λαμπρός νέος κόσμος.¹⁵ Αυτό όμως το δεύτερο τρίπτυχο ακολουθούσε τότε τις κατευθύνσεις του πρώτου. Ακόμα «και οι πιο φανατικοί υποστηρικτές του οικονομικού φιλελευθερισμού δεν μπορούσαν να αποφύγουν τον κανόνα, που καθιστά το *laissez-faire* ανεφάρμοστο σε συνθήκες αναπτυγμένης βιομηχανίας. Ακόμη και το ελεύθερο εμπόριο και ο ανταγωνισμός απαιτούσαν παρέμβαση για να λειτουργήσουν ομαλά».¹⁶ Οι διαφορές όσον αφορά το ρόλο των συνδικάτων, το βαθμό επέμβασης του κράτους στην οικονομία, την έκταση του δημόσιου τομέα δεν άγγιζαν τον πυρήνα του προαναφερθέντος πρώτου τρίπτυχου. Η σοσιαλδημοκρατία αποτελούσε τον κύριο εκφραστή του, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι και η τότε Κε-

15. Keith Lowe, *Ο φόβος και η ελευθερία. Πώς μας άλλαξε ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος*, μτφ: Δημήτριος Σταυρόπουλος, Αθήνα: Ψυχογιός, 2018, σ. 223.

16. Karl Polanyi, *ό.π.*, σ. 147.

ντροδεξιά δεν το αποδεχόταν ασμένως. Αυτή η σύγκλιση των δύο πόλων της μεταπολεμικής προόδου συνοδευόταν με αποτελέσματα συνεχούς ανόδου του βιοτικού επιπέδου, ατομικής και οικογενειακής ανοδικής κινητικότητας. Γι' αυτό ο ριζοσπαστισμός (αριστερός και δεξιός) και ο λαϊκισμός ζούσαν στιγμές απίστευτης ήττας.

Η –υπό και την πίεση της αναδυόμενης παγκοσμιοποίησης, αλλά όχι μόνο– απόφαση του 1971 για την ελεύθερη διακύμανση της συναλλαγματικής ισοτιμίας και η επακολουθήσασα πολλά χρόνια αργότερα λογική της «συναίνεσης της Ουάσιγκτον» (1989) διέλυσαν εκ θεμελίων το τρίπτυχο «υψηλές δαπάνες, προοδευτική φορολογία και λελογισμένες αυξήσεις μισθών». Προτεραιότητα δόθηκε στην επίπεδη φορολόγηση (tax flat), στη μείωση των δαπανών, στην απελευθέρωση των τραπεζών, οι οποίες από μόνο καταθετικές έγιναν και επενδυτικές, στην ελευθερία κίνησης των χρηματιστικών κεφαλαίων (δομημένα ομόλογα), στους ισοσκελισμένους προϋπολογισμούς, στις ιδιωτικοποιήσεις. Από το 1971 έως το 2008 κυριάρχησε η προτεραιότητα των χρηματοπιστωτικών προϊόντων ως μοχλός προόδου.

Όπως κατά το 1953-1971 η Κεντροδεξιά είχε γίνει, κατά κάποιον τρόπο, μέτοχος του σοσιαλδημοκρατικού τρίπτυχου, το 1971-2008 η σοσιαλδημοκρατία έγινε, εν μέρει, μέτοχος της συναίνεσης της Ουάσιγκτον. Η πτώση της σοσιαλδημοκρατίας οφείλεται, ισχυρίζονται κάποιοι, στη μετά το 1970 εκ μέρους της εγκατάλειψη του κράτους πρόνοιας. Βεβαίως είναι οι ίδιοι που πριν την κατηγορούσαν πως με τον προτεινόμενο απ' αυτήν τριμερή κοινωνικό συμβιβασμό (κράτους – κεφαλαίου – εργασίας) και την υλοποίηση πολιτικών αναδιανομής, άρσης των ανισοτήτων και κράτους πρόνοιας είχε «προδώσει» τα «ιδανικά του σοσιαλισμού» ως ξεχωριστού συστήματος για χάρη της διαιώνισης του καπιταλισμού.

Αυτή την περίοδο η σοσιαλδημοκρατία θεωρούσε, ορθώς, ότι η προϋπόθεση για την αναδιανομή ήταν η ανάπτυξη του παραγωγικού κεφαλαίου. Αντίληψη στην οποία είχε προσχωρήσει και η Κεντροδεξιά. Και οι δύο πόλοι της μεταπολεμικής ευρωπαϊκής ευημερίας

θεωρούσαν πως η αναδιανομή μπορούσε να επιτευχθεί με εργαλείο το κράτος. Μετά το 1971 έως την κρίση του 2008 οι ρόλοι αντιστράφηκαν. Η σοσιαλδημοκρατία ακολούθησε την αντίληψη που θεωρεί ότι η ανεξέλεγκτη ροή των χρηματοοικονομικών προϊόντων μεγαλώνει την πίτα της αναδιανομής περισσότερο απ' όσο η στηριζόμενη στο παραγωγικό κεφάλαιο ανάπτυξη. Η αναδιανομή παρέμεινε το κεντρικό πρόταγμα της σοσιαλδημοκρατίας. Αυτή όμως μετατοπίστηκε όσον αφορά τα εργαλεία για την υλοποίησή της. Γιατί; Πρόδωσε, όπως μια ρηχότατη ερμηνεία υποστηρίζει;

Φυσικά και όχι. Η σοσιαλδημοκρατία ως υπεύθυνη πολιτική δύναμη δεν ήταν δυνατόν να αγνοεί την αντίφαση μεταξύ της νέας οικονομικής πραγματικότητας και των παλαιών μέσων. Βεβαίως πολλές φορές η προσαρμογή της στις αγορές, κυρίως απέναντι στο φόβο έναντι των δαπανών, ήταν μεγαλύτερη απ' όσο η πραγματικότητα απαιτούσε. Αλλά σε τελική ανάλυση με την Ατζέντα 2010 του Σρέντερ και νωρίτερα με τον Τρίτο Δρόμο των Μπλερ και Μπράουν, με όλες τις αντιφάσεις τους, προτίμησε να παραμείνει στην πραγματικότητα και να χάσει, παρά να εξαπατήσει κερδίζοντας η ίδια και χάνοντας οι πολίτες.

Ανεξαρτήτως όμως από τις διαφορές τους, και οι δύο πόλοι είχαν ένα στόχο: την πρόοδο των κοινωνιών και των ατόμων, όπως ο κάθε ένας «διάβαζε» αυτή την πρόοδο. Σοσιαλδημοκρατία και Κεντροδεξιά (αλλά και νεοφιλελευθερισμός) δεν συγκρούονταν στο πεδίο πρόοδος ή συντήρηση, αλλά στο πεδίο δύο διαφορετικών αντιλήψεων για το τι είναι πρόοδος και πώς αυτή επιτυγχάνεται. Πρόοδος είναι η παραγωγή ως βάση για την αναδιανομή υποστήριξε ο σοσιαλδημοκρατικός πόλος, πρόοδος είναι οι χρηματοοικονομικές υπηρεσίες και η μείωση των κρατικών δαπανών ως βάση για τη μεγέθυνση της πίτας πίστευε ο κεντροδεξιός- νεοφιλελεύθερος. Αλλά και οι δύο είχαν ως προτεραιότητά τους τις αρχές και τις αξίες της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Υπό αυτήν την έννοια αυτοί οι δύο πόλοι δεν ήταν ο ένας στρατηγικός αντίπαλος του άλλου.

Σήμερα κομμάτια της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας επιχει-

ρώντας να τη βγάλουν από τα αδιέξοδά της στήνουν ένα μύθο περί σύγκρουσης της προόδου με τη συντήρηση, όπου πρόοδος αυτή και συντήρηση η Κεντροδεξιά. Κι όμως, σ' όλο το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα υπήρχαν δύο πόλοι της προόδου και της ευημερίας. Ο ένας ήταν αυτός της σοσιαλδημοκρατίας που κυριάρχησε την περίοδο 1953-1971 και ο δεύτερος της Κεντροδεξιάς με κυριαρχία ως το 2008. Σήμερα και οι δύο έχουν έναν κοινό αντίπαλο, τους εχθρούς των ανοικτών κοινωνιών.

Μετά το 2008 δεν υπάρχει πλέον ούτε το κλασικό τρίπτυχο, αλλά ούτε η συναίνεση της Ουάσιγκτον. Τώρα που καμία από τις δύο παραπάνω αντιλήψεις περί προόδου δεν κυριαρχεί, έχουν απώλειες και οι δύο πόλοι. Περισσότερο οι σοσιαλδημοκράτες. Σ' αυτό τον τοίχο παίζεται το έργο «ο βασιλιάς διάκριση Αριστερά – Δεξιά είναι γυμνός». Αυτός χρειάζεται να ξαναντυθεί με σύγχρονη ένδυση, για να μη στέργουν να καλύπτουν με δικά τους ψιμύθια αυτή τη γύμνια οι αναγεννημένες, μετά τη μεταπολεμική τους συντριβή, ριζοσπαστική Δεξιά και Ακροδεξιά αφενός και ριζοσπαστική Αριστερά αφετέρου.

Οι Valerio Alfonso Bruno και James Downes σε άρθρο τους¹⁷ υποστηρίζουν ότι η άνοδος της ριζοσπαστικής Δεξιάς και της ακροδεξιάς υπερακοντίζει αυτήν της ριζοσπαστικής Αριστεράς για δύο κυρίως λόγους. Η ριζοσπαστική Αριστερά σε πολλές περιπτώσεις δεν διατύπωσε μια σαφή και απλή αφήγηση για την οικονομία που να μπορεί να ανταγωνιστεί το μήνυμα της ριζοσπαστικής Δεξιάς, ενώ ήταν επίσης λιγότερο πρόθυμη να επικεντρωθεί στο βασικό ζήτημα της μετανάστευσης, το οποίο χρησιμοποιεί αποτελεσματικότερα η ακροδεξιά.

Υπάρχει όμως κάτι ακόμη πιο σημαντικό. Τόσο η ριζοσπαστική Δεξιά όσο και η ριζοσπαστική Αριστερά υπερακοντίζουν την Κεντρο-

17. Valerio Alfonso Bruno και James F. Downes, «Why has the Populist Radical Right Outperformed the Populist Radical Left In Europe?», <https://www.socialeurope.eu/why-has-the-populist-radical-right-outperformed-the-populist-radical-left-in-europe>.

αριστερά και την Κεντροδεξιά, τις δυο μεταπολεμικές αφηγήσεις της προόδου της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Κατά τη γνώμη μου, σήμερα στην Ευρώπη η διάκριση Αριστερά-Δεξιά έχει μετατοπιστεί στα ριζοσπαστικά άκρα (σύστημα-αντισύστημα). Αντιμετωπίζεται μήπως η άνοδος του ριζοσπαστισμού με συνασπισμούς των δύο μεγάλων πόλων; Τα προβλήματα διακυβέρνησης ίσως, αν και αμφίβολο. Αλλά έτσι δυναμώνουν κι άλλο τα ριζοσπαστικά άκρα. Μήπως τότε να μπει η σοσιαλδημοκρατία στη διεκδίκηση του ριζοσπαστικού αριστερισμού; Τίποτα πιο αφελές δεν θα μπορούσε να της ζητηθεί.

Όπως υποστηρίζει ο Ευάγγελος Βενιζέλος, «ως κυβερνητική παράταξη η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία βρέθηκε εδώ και πολλά χρόνια και βρίσκεται αντιμέτωπη με προβλήματα που θεωρούσε λυμένα ή ξένα προς αυτήν: την ανταγωνιστικότητα της εθνικής οικονομίας και της ευρωπαϊκής συνολικά, τη δημοσιονομική ισορροπία, την κρίση δημόσιου χρέους και τις πιέσεις των αγορών, τον κίνδυνο ασύντακτης χρεοκοπίας, την κρίση ασφαλείας και εθνικής ταυτότητας, την όξυνση του εθνικολαϊκισμού κ.ο.κ. Η έμφαση στο κοινωνικό κράτος, τους μηχανισμούς αναδιανομής, τον κοινωνικό διάλογο και τη συλλογική αυτονομία των κοινωνικών εταίρων, την ποιότητα της εργασίας και των εργασιακών σχέσεων είναι η καρδιά της σοσιαλδημοκρατίας. Όλα όμως αυτά προϋποθέτουν μια οικονομία που πορεύεται καλά, σταθερά και αναπτυξιακά, μια δημοκρατία που λειτουργεί, ανθρώπινα δικαιώματα, κράτος δικαίου, αίσθηση αλληλεγγύης, καθυπόταξη των άγριων ενστίκτων της ρατσιστικής και ξενοφοβικής συμπεριφοράς, βεβαιότητα και όχι φοβικότητα ως προς την εθνική και την ευρωπαϊκή ταυτότητα, πίστη στον πλουραλισμό και την ανεκτικότητα, σεβασμό του πολιτικού και κοινωνικού φιλελευθερισμού. Τα ζητούμενα είναι πολλά και απαιτητικά. Όπως η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, έτσι και η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία δεν μπορεί να τα βγάλει πέρα με παλιές συνταγές ή εύκολες απλοϊκές πλατφόρμες για το μέλλον».¹⁸ Έχει

18. Ευάγγελος Βενιζέλος, «Η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία πρέπει να επινοήσει ξανά τον εαυτό της», *Τα Νέα*, 06-10-2018.

δίκιο και η Άννα Διαμαντοπούλου, που με το ίδιο σκεπτικό υποστηρίζει ότι «οι συνθήκες παγκοσμιοποίησης και ο νέος τρόπος παραγωγής πλούτου και κατανομής ισχύος (4η βιομηχανική επανάσταση, αυτοματοποίηση, τεχνητή νοημοσύνη, ρομποτική), οι ανισότητες και οι τεράστιες προσφυγικές ροές, τα κοινωνικά δίκτυα, αλλάζουν το πολιτικό τοπίο παντού σε κάθε γωνιά του πλανήτη. Το νέο που έρχεται θέλει νέες απαντήσεις».¹⁹

Το ερώτημα είναι, αν μπορούν οι δύο πόλοι να επιστρέψουν διατυπώνοντας διαφορετικές προτάσεις για την πρόοδο στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και της 4ης βιομηχανικής επανάστασης, και όχι οι αερολογίες περί σύγκρουσης της προόδου με τη συντήρηση. Η επάνοδος, δηλαδή, της διάκρισης Αριστερά-Δεξιά με εντελώς νέους όρους. Δύσκολη η απάντηση. Αφάνταστα. Αναγκαία όμως όσο ποτέ.

Ο πέμπτος μύθος δηλοί ότι η σοσιαλδημοκρατία χάνει γιατί με τον Τόνι Μπλερ, αλλά και μετά από αυτόν, έγινε φιλελεύθερη. Η σοσιαλδημοκρατία όμως ήταν φιλελεύθερη και με τον Bernstein, τον Jaurès, τον Bauer, τον Brandt, τον Palme και με πολλούς άλλους. Η σοσιαλδημοκρατία ήταν φιλελεύθερη και όταν μεγαλοεργούσε. Αυτή, όπως πολύ σωστά υποστήριζε ο Κάρλο Ροσέλι,²⁰ είναι ο νόμιμος κληρονόμος του φιλελευθερισμού. Η σοσιαλδημοκρατία δεν καλείται να συναντηθεί με το φιλελευθερισμό για να επιβιώσει. Δεν υπάρχει φιλελεύθερη και μη φιλελεύθερη σοσιαλδημοκρατία. Αν δεν είναι φιλελεύθερη, δεν είναι σοσιαλδημοκρατία. Συνεπώς, ακόμη και ο όρος «φιλελεύθερη σοσιαλδημοκρατία» είναι πλεονασμός. Σαν να λέμε υγρό ύδωρ. Σωστά τονίζει ο Jacques Julliard, σημαντικό στέλεχος και θεωρητικός της λεγόμενης Δεύτερης Γαλλι-

19. Άννα Διαμαντοπούλου, «Μεταίχμιο εποχής», *Το Βήμα*, 11-09-2016.

20. Carlo Rosselli, *Φιλελεύθερος σοσιαλισμός*, μτφ: Αχιλλέας Καλαμαράς, Αθήνα: Πόλις, 2013. Σε επίμετρό μου σ' αυτή την έκδοση υποστήριξα ότι ο φιλελευθερισμός και η σοσιαλδημοκρατία συνυπάρχουν από τη σύστασή τους. Τώρα συνειδητοποιώ πως αυτό δεν αρκεί. Τα δύο ρεύματα ούτε οφείλουν να συναντηθούν ούτε να συνυπάρξουν. Είναι δύο σε ένα. Υπάρχουν όταν είναι μαζί και δεν υπάρχουν όταν το καθένα χωρίζεται από το άλλο.

κής Αριστεράς, πως «ενώ οι υπόλοιπες οικογένειες τοποθετούνται είτε αριστερά είτε δεξιά, ο φιλελευθερισμός υπερβαίνει τη διαχωριστική γραμμή, πατώντας ταυτόχρονα και στις δυο πλευρές».²¹ Κατά τον Julliard, κάνει λάθος όποιος νομίζει πως τα πράγματα είναι ευθύγραμμο, όπως μια σειρά εξισώσεων: φιλοσοφία του Διαφωτισμού = Επανάσταση = δικαιώματα του ανθρώπου = διανοούμενος της Αριστεράς. Η συγγένεια ανάμεσα στον Διαφωτισμό και τη σύγχρονη Αριστερά είναι ορθή. Η συγγένεια αυτή είναι ιστορική: αλλάζει, μετεγγράφεται και μετασηματίζεται. Η συγγένεια όμως είναι αναδρομική: «Δεν είναι οι πατεράδες που γέννησαν τους γιους, αλλά οι ίδιοι οι γιοι που επινόησαν τους προπάτορες τους».²² Και όχι μόνο αναδρομική, αλλά (όπως έδειξαν και οι αγώνες των Bernstein-Jaurès) ούτε καν δεδομένη και αυτονόητη.

Όμως και ο φιλελευθερισμός δεν είναι εξ ορισμού δημοκρατικός. Ο φιλελευθερισμός δεν ταυτίζεται πάντα και παντού με τη δημοκρατία. Υπάρχει και αντιδημοκρατικός «φιλελευθερισμός». Η δημοκρατία δεν προκύπτει αυτόματα από την αναγνώριση του φιλελεύθερου ατομικού προτάγματος. Η δημοκρατία αναπτύσσεται μόνο εκεί όπου το αναγνωρισμένο ατομικό συναντιέται με το αίσθημα συγκεκριμένων κοινωνικών και πολιτισμικών ταυτοτήτων. Αυτό το κοινωνικό αίσθημα καλείται σήμερα να ανακαλύψει εκ νέου το σοσιαλδημοκρατικό πρωτείο της δημοκρατίας και πάνω σ' αυτό καλείται η σοσιαλδημοκρατία να εφαρμόσει τις πολιτικές της. Το ζητούμενο δεν είναι η σοσιαλδημοκρατία να επιστρέψει σε κάποιες δήθεν αριστερές αρχές, αλλά ως Αριστερά της εποχής να αναπροσαρμόσει την πρακτική της στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Μόνο τότε μπορεί να σταματήσει να ηττάται. Ποτέ όμως δεν πρέπει να απεμπολήσει πέντε ιστορικά κατευθυντήριες γραμμές της: την προσήλωση στην οικονομία της αγοράς, τη διάκριση ανάμεσα στην κοινωνία των πολιτών και το κράτος,

21. Jacques Julliard, *Οι Αριστερές της Γαλλίας*, μφ: Χριστιάννα Σαμαρά, Αθήνα: Πόλις, 2015, σ. 545.

22. Στο ίδιο, σ. 49.

τη διάκριση των εξουσιών, το κράτος δικαίου και το κράτος παροχής κοινωνικών υπηρεσιών.

Σήμερα, που η πολιτική ηττάται, το πρόβλημα και για τη σοσιαλδημοκρατία και για το φιλελευθερισμό είναι ένα: Τι είναι αυτό που, κάτω από τα επιφαινόμενα του ανορθολογισμού, οδηγεί στην ήττα της πολιτικής της αντιπροσώπευσης; Αυτό είναι η καθοδική ατομική και κοινωνική κινητικότητα. Στον 20ό αιώνα, είτε με σοσιαλδημοκρατία είτε με τη συντηρητική παράταξη αλλά ακόμη και με το νεοφιλελευθερισμό, ευρύτερα κοινωνικά στρώματα κινούνταν μόνο ανοδικά. Η πλειοψηφία της αυριανής γενιάς ήταν σίγουρη ότι θα ζει καλύτερα από την προηγούμενή της. Σήμερα μια αίσθηση κυριαρχεί: η σημερινή νέα γενιά θα ζήσει χειρότερα από τους γονείς της και τα εγγόνια τους χειρότερα από τα παιδιά τους. Εξ ου και οι λόγοι προτεραιότητας της εισόδου των σημερινών νέων γενεών στην κεντρική πολιτική σκηνή.

Το σημερινό κοινωνικό ζήτημα πάει πέρα από την ανεργία και τον κίνδυνο φτωχοποίησης ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων. Αφορά την ανασφάλεια για το αύριο. Ανασφάλεια που επιτείνεται από τα μεταναστευτικά κύματα, χωρίς όμως να οφείλεται σ' αυτά. Η σοσιαλδημοκρατία θα επιζήσει ως νέο πολιτικό ρεύμα, αν απαντήσει στην αγωνία αυτής της ανασφάλειας. Αν απαντήσει στο με ποιους τρόπους η κοινωνική κινητικότητα θα γίνει πάλι ανοδική. Τα φαινόμενα της νέας τεχνολογικής επανάστασης είναι με το μέρος της και όχι εναντίον της.

Η σημερινή σοσιαλδημοκρατία τελικά μοιάζει με τίγρη στην περιοχή της οποίας έχουν εκλείψει τα θηράματα (ισχυρό κράτος, οργανωμένη βιομηχανική τάξη, πλούσιοι δήμοι, άνοδος του ΑΕΠ) και κάποιιο τη «συμβουλευούν» –αφού δεν έχει θηράματα– από αρπακτικό να γίνει χορτοφάγος (τρίτος πόλος ή ριζοσπαστική αριστερή σοσιαλδημοκρατία). Ούτε καν τους περνά από το μυαλό να τη συμβουλέψουν να μετακινηθεί σ' άλλες περιοχές, όπου θα βρει νέα θηράματα.

Οι σοσιαλδημοκράτες ηγέτες που αυτοπροσδιορίζονται ως αντίπαλοι τόσο του λαϊκισμού όσο και του νεοφιλελευθερισμού, χωρίς

δική τους σοβαρή πρόταση, δεν έχουν μέλλον. Όταν κανείς διαβάξει τόσο ρηχά την πραγματικότητα, ας μην απορεί γιατί τα έρμα του ψοφούν. Το «ούτε λαϊκισμός ούτε νεοφιλελευθερισμός», τα διλήμματα τύπου «πρόοδος ή συντήρηση» μπορούν να «βγάξουν» κάποιους από τα δύσκολα της βαθύτερης σκέψης, να διασώζουν μηχανισμούς, οι οποίοι για το μόνο που ενδιαφέρονται είναι η αναπαραγωγή τους, αλλά δεν αποτελούν εκείνο το «σουσάμι, άνοιξε», με το οποίο θα ανοίξει η σπηλιά στην οποία κρύβονται οι θησαυροί της παγκόσμιας κοινωνίας των πολιτών.

Αν πάλι ο λαϊκισμός είναι ο μόνος ένοχος για την άνοδο της ακροδεξιάς, τότε γιατί αυτή μέχρι τα τέλη του 20ού αιώνα, παρ' όλο που ο λαϊκισμός ήταν και τότε παρών στην πολιτική σκηνή, δεν είχε μεγάλη απήχηση; Εκτός μόνο της Γαλλίας, όπου ο Λεπέν επωφελήθηκε από την κατάρρευση του Γαλλικού Κ.Κ.;

Είναι μήπως η προσχώρηση στο νεοφιλελευθερισμό η αιτία για την πτώση της σοσιαλδημοκρατίας; Μα τότε γιατί αμέσως μετά τη δεκαετία της Θάτσερ οκτώ στα δώδεκα κράτη της Ευρώπης του Μάαστριχτ (Φεβρουάριος του 1992) είχαν σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις; Γιατί μετά την επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού στη δεκαετία του '80 ακολούθησε η άνοδος της σοσιαλδημοκρατίας και σήμερα που ο νεοφιλελευθερισμός –ασχέτως με τις αδολεσχίες πολλών– δεν αποτελεί κυρίαρχη πολιτική της Ε.Ε., η σοσιαλδημοκρατία πνέει τα λούισθια;

Όσο και να είναι επικίνδυνος ο λαϊκισμός, αντιπολιτικό ρεύμα δεν τον λες. Κάτι άλλο συμβαίνει εδώ. Στο πλαίσιο των σημερινών αλλαγών, η κυρίαρχη αντίθεση είναι αυτή μεταξύ της πολιτικής και της αντιπολιτικής, και όχι μεταξύ λαϊκισμού και αντιλαϊκισμού. Η μετατροπή, δηλαδή, του λαϊκισμού από πολιτικό ρεύμα – που έδινε λάθος απαντήσεις σε σωστά ερωτήματα που αφορούσαν τη διεύρυνση της λαϊκής συμμετοχής στις δημοκρατίες– σε ρεύμα εντός του οποίου κυριαρχεί η αντιπολιτική. Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, αυτό που κάνει τόσο επικίνδυνο το λαϊκισμό είναι η συνάντησή του με την αντιπολιτική με την έννοια της άρνησης των

αντιπροσωπευτικών δημοκρατιών. Αυτή τη συνάντηση θα επιδιώξω να παρακολουθήσω για να προσεγγίσω τις αιτίες της φθοράς της σοσιαλδημοκρατίας και τις δυνατότητες ανάκαμψής της.

Το μείζον πρόβλημα της σημερινής σοσιαλδημοκρατίας δεν είναι απλώς η φθίνουσα σημασία των εργατικών στρωμάτων και των συνδικάτων που τη στήριζαν, ούτε καν αυτή καθαυτή η εξασθένηση του ρόλου του κράτους-έθνους, ούτε οι λεγόμενες πολιτικές ταυτότητας που υποστηρίζει, αλλά ούτε η δήθεν νεοφιλελεύθερη στροφή της. Βεβαίως με την παγκοσμιοποίηση και τη μετά το 1971 κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού, η σοσιαλδημοκρατία αποξενώθηκε αφενός από τους παλιούς πυλώνες της, που βεβαίως έτσι κι αλλιώς βρίσκονται σε πτώση, και αφετέρου δεν κατόρθωσε να αποκτήσει σταθερούς και μόνιμους νέους συμμάχους στα μεσαία στρώματα.

Αυτή όμως δεν χάνει επειδή υποστηρίζει την πολυπολιτισμικότητα ή λόγω της αδυναμίας της να εκφράσει τον «πατριωτισμό» και το έθνος. Χάνει γιατί αδυνατεί να υπερβεί το κλουβί του εθνικού κράτους και έτσι αδυνατεί να χαράξει πολιτικές μιας νέας ανοδικής κινητικότητας. Δεν κατόρθωσε να κάνει την παγκοσμιοποίηση αφήγηση της συμμαχίας της με τα μεσαία και τα ασθενέστερα στρώματα, χωρίς να συγκρουστεί με τα ανώτερα, στη βάση κοινωνικών πολιτικών που εστιάζουν στα κέντρα των κοινωνιών. Παρακολουθεί, αλλά δεν προγραμματίζει την παγκοσμιοποίηση. Χάνει γιατί, ενώ παγκοσμιοποιούνται οι επιχειρήσεις, οι αγορές, η παραγωγή, την ίδια στιγμή τα κράτη, τα κόμματα, τα συνδικάτα και η ίδια έχουν εγκλωβιστεί σε πολιτικές των εποχών της κυριαρχίας του κράτους-έθνους. Χάνει, όπως αναρωτιέται πάλι ο Ξενοφών Κοντιάδης, επειδή «ο προγραμματικός της λόγος επιστρέφει σ' ένα εθνικό κείνσιανισμό, που αντιστοιχεί στο παραδοσιακό σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο πολιτικού ελέγχου της αγοραίας οικονομίας, μήπως εμφανίζεται να παρακάμπτει τις κοσμογονικές αλλαγές που συντελέστηκαν από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 μέχρι σήμερα;»²³

23. Ξενοφών Κοντιάδης, *ό.π.*, σ. 30.

Αυτό το βιβλίο εκδίδεται σε μια περίοδο που, όπως ισχυρίζεται ο γερμανός συγγραφέας Bernhard Schlink, «η άνοδος των νέων αυταρχισμών σε πολλά μέρη του κόσμου δεν συνιστά απλή πρόκληση, αλλά ευθεία απειλή για τις φιλελεύθερες δημοκρατίες και το κράτος δικαίου. Και, δυστυχώς, η σοσιαλδημοκρατία χάνει τον ουσιαστικό της πυρήνα όταν τη χρειαζόμαστε περισσότερο».²⁴ Και κατ' εμέ αυτός ο πυρήνας της σοσιαλδημοκρατίας είναι η κίνηση και η αλλαγή της ταυτότητάς της όταν αλλάζουν οι συνθήκες και τα γεγονότα. Έγραφα αυτό το βιβλίο, ακριβώς γιατί πιστεύω πως όντως σήμερα χρειαζόμαστε, όσο ποτέ άλλοτε, μια ανανεωμένη σοσιαλδημοκρατία ως επικεφαλής της παγκοσμιοποίησης. Αυτή την κίνηση προς αλλαγές παρακολουθεί το βιβλίο. Η εκκίνηση της «παρακολούθησης» είναι στην προσέγγιση των τριών φιλοσοφικών πηγών της: του Διαφωτισμού, της έννοιας της Προόδου και της σχέσης της με το Φιλελευθερισμό.

24. Bernhard Schlink, συνέντευξή του στον Γρηγόρη Μπέκο, *Το Βήμα*, 11-11-2018.